

Dr. Anton Polšak, Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si

O prebivalstvu in njegovih strukturah: rasni konstrukt

V učnem načrtu za gimnazije sta tudi cilja, ki se nanašata na sestave prebivalstva in predvidevata, da dijaki:

- na podlagi statističnih in grafičnih podatkov ugotavljajo prebivalstvene strukture in vzroke za njihovo spreminjanje skozi različna zgodovinska in razvojna obdobja;
- pojasnijo vzroke in pomen sestave prebivalstva na primeru različnih prebivalstvenih struktur, s čimer so zmožni predvideti medetnične in jezikovne spore.

Namen teh ciljev je, da dijaki spoznajo različne prebivalstvene strukture in pomen, ki jih imajo različni deleži prebivalstva v teh strukturah. Različna sestava prebivalstva glede na narodnost, starost, versko in jezikovno pripadnost pa tudi razlike glede ekonomske sestave pomenijo različnost v družbi in različne interese posamezne skupine, ki niso nujno usklajeni. Zaradi tega prihaja do različnih problemov, ki jih države različno rešujejo, pomenijo pa lahko tudi oteževalne okoliščine za mednarodno sodelovanje in sožitje. Zaradi tega je pomembno, da dijaki spoznajo, od kod prihajajo te razlike in da je v sodobni družbi potrebno zagotoviti pravice vseh prebivalcev, ne le prevladujoče skupine.

Kaj hitro smo ob tem lahko prišli na temo »rasne sestave«, čeprav morda to ni bil niti naš namen, saj rase ne obstajajo oz. se človeška vrsta ne deli na rase. Pred desetletjem ali dvema je bila obravnava ljudi na podlagi videza ali »ras« nekaj običajnega, a zlasti sociologi in antropologi opozarjajo, da je rasa človekov konstrukt. Rasa je torej ideja, da je človeška vrsta razdeljena na različne skupine na podlagi podedovanih fizičnih in vedenjskih razlik. Genetske študije v poznem 20. stoletju so zavrnilo obstoj biogenetsko ločenih ras, znanstveniki pa zdaj trdijo, da so »rase« kulturne intervencije, ki odražajo posebna stališča in prepričanja, ki so bila vsiljena različnim populacijam po zahodnoevropskih osvajanjih, ki so se začela v 15. stoletju (Smedley idr., 2013).

Nekatera stališča glede teorije ras

Evropska unija zavrača teorije, s katerimi se poskuša dokazovati obstoj ločenih človeških ras, in tudi uporaba izraza »rasa« v Direktivi o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost ne pomeni sprejemanja takšnih teorij (Direktiva Sveta, 2000; Mnenje Evropskega ekonomsko-socialnega odbora, 2021). Rasa/rasno poreklo in/ali narodnost/etnično poreklo so družbeni konstrukti, zato so šibki približki za genetsko raznolikost človeštva (Yudel, 2018). Čeprav se nekateri posamezniki opredeljujejo kot »belce« ali »temnopolte«, pa na rasizem in rasno diskriminacijo oziroma diskriminacijo na podlagi narodnosti pogosto vpliva način, kako družbe razvrščajo posameznike v smislu rase. Zamisli o rasi/rasnem poreklu se pogosto pripisujejo oziroma vsilijo ljudem, posamezniki ali skupine pa so lahko rasno opredeljeni s strani drugih tako, da to negativno vpliva na njihove izkušnje in obravnavo. Socialni konstrukt rase/rasnega porekla se razlikuje od tega, kako se ljudje sami identificirajo, saj je samoopredeljena identiteta lahko veliko bolj raznolika in zapletena; vendar pa se obe polji lahko prekrivata (Ontario Government, 2018).

Še natančneje so se do te problematike opredelili Fuentes idr. (2019), zato navajamo prevod njegovega razmišljanja. Avtorji pišejo (prevod A. P.): »Rasa ne zagotavlja natančne predstavitve človeških bioloških variacij. V preteklosti ni bila nikoli točna in netočna ostaja tudi danes, ko se sklicuje na sodobne človeške populacije. Ljudje niso biološko razdeljeni na različne kontinentalne tipe ali rasne genetske grozde. Namesto tega je treba zahodni koncept rase razumeti kot klasifikacijski sistem, ki je nastal iz evropskega kolonializma, zatiranja in diskriminacije, in so vsi ti koncepti tak sistem tudi podpirali. Zato nima korenin v biološki realnosti, ampak v diskriminacijski politiki. Zaradi tega je rasa v zadnjih petih stoletjih postala družbena realnost, ki strukturira družbo in način, kako doživljamo svet. V tem pogledu je rasa resnična, tako kot rasizem, in oba imata resnične biološke posledice.

Človeštvu je skupna velika večina (99,9 %) DNK. Kljub temu so posamezniki precej genetsko in fenotipsko različni. Interakcije med genomom in okoljem, lokalne in regionalne biološke spremembe skozi čas ter genetska izmenjava med populacijami so povzročile biološko raznovrstnost, ki jo danes vidimo pri ljudeh. A te različice niso porazdeljene po naši vrsti na način, da bi jih lahko jasno preslikali v družbeno priznane rasne skupine. To velja tudi za vidike človeških variacij, ki jih pogosto poudarjajo razprave o rasi, kot so obrazne poteze, barva kože in tip las. Nobena skupina ljudi ni ali nikoli ni bila biološko homogena ali »čista«. Poleg tega človeške populacije niso – in nikoli niso bile – biološko ločene, resnično izolirane ali fiksne.

Ker rasa ne predstavlja natančnih vzorcev človeške biološke raznovrstnosti, mnogo znanstvenih raziskav kaže, da rasizem, predsodki do nekoga zaradi njegove »rase« in prepričanje v inherentno superiornost in manjvrednost različnih rasnih skupin vplivajo na našo biologijo, zdravje in dobro počutje. To pomeni, da ima lahko rasa, čeprav ni znanstveno natančen biološki koncept, pomembne biološke posledice zaradi učinkov rasizma. Vera v rase kot naravni vidik človeške biologije ter institucionalne in strukturne neenakosti (rasizem), ki so se pojavile skupaj s takšnimi prepričanji v evropskih kolonialnih kontekstih, so med najbolj škodljivimi elementi v človeških družbah.«

Zato je pomembno, da učitelji ne obravnavajo prebivalstvene strukture na osnovi »ras«, ker gre za kulturni/sociološki koncept iz preteklosti, saj na »rasni sestavi« ne bi smel sloneti noben koncept v sodobni družbi, različne »rase« pa ne bi smele biti razlikovalni faktor za življenje posameznika oz. neke skupine v družbi. Lahko pa učitelji pojasnijo, da so si ljudje različni tudi po bioloških značilnostih, da pa jih na tej osnovi ne moremo kategorizirati, niti jim vnaprej pripisati določenih družbenih značilnosti.

Izogibanje problematični uporabi koncepta rase je pomembno, saj lahko napačna uporaba tega pojma vodi do predsodkov, diskriminacije in nepravilnosti (Justin, 2023; Rošker, 2021; Pristovšek, 2019). Nekaj namigov, da se izognemo temu:

- Nujno je dobro poznavanje zgodovinskega konteksta in zlorabe koncepta rase in zavedanje, da je bil rasizem pogosto orodje za ohranjanje moči in nadzora.

- Uporabljajmo natančnejše pojme oz. opredelitve, npr. da namesto pojma »rasa« uporabimo natančnejše izraze, kot so »etnična skupina«, »kultura« ali »populacija«, kar omogoča objektivnejšo razpravo o človeški raznolikosti.
- Poudarek naj bo na genetiki in biologiji. Raziskave so pokazale, da genetske razlike med ljudmi niso povezane s konceptom rase. Namesto tega se osredotočimo na dejanske biološke razlike, ki so posledica genetskih variacij.
- Izogibajmo se stereotipom, tako da jih prepoznavamo in se zavedamo, da so stereotipi o določenih rasah pogosto napačni in nepravilni. Spodbujajmo kritično razmišljanje in preseganje teh stereotipov.
- Uporabljajmo ustrezno terminologijo, s tem da se izogibamo izrazom, ki krepijo predsodke ali neenakost.
- Podpirajmo in opozarjajmo na raziskave in programe, ki se ukvarjajo s problematiko »rase«, s čimer se zavedamo kompleksnosti te problematike.
- Potrebno je izobraževanje in ozaveščanje o različnih kulturah, zgodovini in družbenih vprašanjih, kar nam omogoča, da bolje razumemo raznolikost in se izognemo problematični uporabi koncepta rase.

Skratka, zavedati se moramo, da je koncept rase družbeni konstrukt, ki ga je treba odgovorno uporabljati (ne)glede na kontekst.

Viri in literatura

Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost (Ur. l. ES, L 180/22, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043>).

Evropska komisija (2021). Smernice o zbiranju in uporabi podatkov o enakosti na podlagi rase ali narodnosti. <https://commission.europa.eu/system/files/2022-09/ds0121144sln.pdf>

Fuentes, A., Ackermann, R. R., Athreya, S., Bolnick, D., Lasisi, T., Sang-Hee, L., McLean, S. A., in Nelson, R. (2019). AAPA Statement on Race and Racism. *American Journal of Physical Anthropology*. 2019(169), 400–402. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23882>

Justin, M. (8. 8. 2023). Kantovo umazano perilo. *LUD Literatura*. <https://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/kantovo-umazano-perilo/>